

Безп'ята І.В.,
к.е.н., доцент,
докторант,

Миколаївський національний аграрний університет

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В АГРАРНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті досліджено інституціональне забезпечення залучення інвестицій в аграрний сектор економіки. Уточнено місце та роль понять «інститут» та «інституція», їх відмінності та використання в науці. Визначено основні складові та запропонована модель структури інституціонального середовища інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки.

Ключові слова: інституціональне забезпечення, інститути, інституції, інвестиції, інвестування, аграрний сектор економіки, сільське господарство.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку соціально-економічних відносин в країні неодмінною умовою підвищення ефективності виробництва, в тому числі й в аграрному секторі, є його інституціональне забезпечення, що в основному визначає результативність суб'єктів господарювання, які працюють в економіці країни. Тому аналіз стану та динаміки інституціонального забезпечення стає невід'ємною складовою управління економічними системами, в тому числі й в залученні та управлінні інвестиціями. Гостра потреба в таких інвестиціях для спрямування їх в аграрний сектор України викликана браком власних фінансових ресурсів. Інвестиційна політика та ефективне управління інвестиціями є важливою передумовою, яка може вирішити багато проблем в Україні. Ця проблема набуває актуальності внаслідок високої значущості інституціонального середовища для розвитку забезпечення інвестиційними ресурсами сільськогосподарських товаровиробників.

Залучення інвестицій в аграрний сектор може стимулюватися або обмежуватися інституціональним середовищем, що сформувалося, і системою інститутів, яка розвивається в ньому. Тому науковий пошук та обґрунтування механізмів зміни наявних і впровадження нових формальних та неформальних інститутів інвестування, що склалися протягом тривалого історичного періоду, є актуальними завданнями для науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інституціонального середовища розглядаються в працях багатьох відомих вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: Т. Веблена, О. Вільямсона, В. Геєця, Р. Коуза, Р. Нельсона, Д. Норта, А. Олійника, О.В. Тарасевича, А. Ткача, Дж. Ходжсона, О. Шпикуляка, В. Якубенка та ін.

Питаннями визначення ролі й місця держави в регулюванні відносин в аграрному секторі займаються такі вчені, як Г. Андрусенко, П. Гайдуцький, А. Даниленко, О. Дацій, М. Дем'яненко, М. Корецький, М. Латинін, Т. Лозинська, П. Макаренко, М. Малік, Л. Мармуль, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, О. Олійник, С. Рижук, П. Саблук, В. Ситник, А. Третяк, О. Ульянченко, М. Хорунжий, Г. Черевко, В. Шибанін, О. Шибаніна, В. Шиян, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. Однак багато питань щодо інституціонального середовища

інвестиційного забезпечення сільського господарства, зокрема, вплив формальних і неформальних інституціональних чинників на розвиток інвестицій в аграрному секторі економіки, досліджені недостатньо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Інституційна динаміка належить до недостатньо вивчених процесів як в економічній теорії, так і в економічній практиці. Відчувається брак систематизованих знань за складом, структурою та функціонуванням основних соціально-економічних інститутів саме процесу інвестування.

Мета статті полягає у дослідженні інституціонального забезпечення залучення інвестицій в аграрний сектор економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залучення інвестицій є найбільш вагомим чинником зростання економіки будь-якої країни та покращення добробуту населення. В аграрному секторі України для розвитку сільськогосподарського виробництва інвестиційна діяльність виступає засобом забезпечення продовольчої безпеки держави, гарантом розвитку галузі та екологічного захисту довкілля. Активні заходи на державному рівні мають забезпечити фінансовий захист агропромислового виробництва. В основі цього повинні знаходитися державний фінансовий захист та підтримка сільськогосподарського товаровиробника з використанням різних форм державного впливу на розвиток аграрного сектора.

У сучасних умовах пріоритетного значення набувають теоретичні напрацювання, які дадуть змогу враховувати зміни інституціональної структури економіки з метою підвищення її ефективності. Необхідність врахування інституційних чинників пов'язана з тим, що вони визначають рівень і додаткові можливості прискорення соціально-економічного розвитку.

Інституціональна складова входить до числа основних передумов становлення і розвитку інвестиційної політики в аграрному секторі економіки.

І це закономірно, адже прикладний характер залучення інвестицій проявляється через взаємодію цілком конкретних об'єктів – інститутів, якими виступають, з одного боку, аграрні товаровиробники – сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, особисті селянські господарства, агрофірми, агрохолдинги тощо, а з другого – державні установи, організації, науково-дослідні та освітні заклади, банки, фінансові й комерційні структури та ін. Відносини між ними у процесі здійснення інвестиційної діяльності складаються під впливом економічних, організаційних, правових та інших факторів макросередовища, а безпосередній перебіг заходів що здійснюються, відбувається через реалізацію економічних відносин між зацікавленими сторонами в контексті існуючих в суспільстві традицій, правил, норм, законів, менталітету, світоглядних позицій людей тощо.

У науковій літературі поняття «інституціональне забезпечення» трактується в двох аспектах. З одного боку, як «інсти-

туції» – що враховують звичаї, традиції, норми поведінки, які прийняті в суспільстві, з другого, «інститути» – відтворення у законах, правових нормах, соціальних організаціях тощо.

Інститути та інституції – це феномени, що незмінно супроводжують розвиток економічних систем. Їх існування є наслідком обмеженої раціональності людини, яка априорі не має можливостей і часу для повного, всебічного аналізу та обґрунтування можливих стратегій поведінки. Виникнення інститутів (інституцій) зумовлене намаганням зекономити зусилля на придбанні й опрацюванні інформації.

Терміни «інститут», «інституція» походять від латинських слів *institutum* (встановлення, запровадження) та *institutio*, *institutiones*. У латинській мові чітко простежувалися своєрідні смислові межі між цими однокореневими поняттями.

У подальшому терміни *institutum* та *institutio* були сприйняті багатьма мовами світу, проте особливу увагу цим поняттям дослідники почали приділяти лише на початку XIX ст. Обґрунтовуючи сутність інститутів, науковці визначали сферу їхньої компетенції загалом і політичних інститутів зокрема. Вони акцентували на тому, що політичні інститути слугують задоволенню такої фундаментальної життєвої потреби суспільства, як гарантування безпеки і соціального порядку. Саме завдання виживання суспільства в умовах його еволюції породжувало, на думку Г. Спенсера [4], необхідність формування погоджувальної та координаційної суспільної підсистеми – особливого виду регулятивного інституту, в якості якого й поставав політичний інститут.

У сучасних працях західних авторів чітко розмежовується *institution* та *institute*, хоча повної згоди щодо визначення сутності «інституту» й «інституції» серед них не існує. Інституціям відводиться значення символічних, звичаєвих, семіотичних значень та практик, закріплення і відтворення яких здійснюється за допомогою таких соціальних організацій, як інститути (зокрема, політичні). Д. Норт також чітко розмежовував поняття інституцій та організацій (інститутів): «У цьому дослідженні вводиться суттєва відмінність між інституціями та організаціями... Концептуально слід чітко відрізнити правила від гравців» [12, с. 13].

Інституції, за Д. Нортом, є «конструкціями людського мозку» [12, с. 137], «це правила гри в суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище. Вони структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального чи економічного» [12, с. 11], «охоплюють як заборону індивідам щось робити, так і умови, за яких іноді їм дозволяється здійснювати певні види діяльності... складаються з офіційних писаних правил, а також, звичайно, неписаних кодексів поведінки, що лежать в основі офіційних правил та доповнюють їх» [12, с. 12]. Д. Норт поділяє інституції на офіційні (формальні) та неофіційні (неформальні). Перші являють собою законодавство певної країни, закріплені в ньому норми і правила. Неофіційні інституції – це звичаї, моральні норми та інші неписані правила поведінки.

Інша ситуація спостерігається в пострадянських країнах. Приміром, у соціологічній та економічній традиції Росії закріпилася своєрідна єдність вказаних ключових понять інституціонального аналізу – «інституту» та «інституції». У Великому економічному словнику можна знайти, наприклад, таке визначення інститутів: це – «явища як економічного, так і позаекономічного порядку – держава, законодавство, суспільні організації та структури, звичаї, сім'я тощо» [2, с. 216].

Як зазначають дослідники, відбулася фактична втрата такої специфічної категорії, якою є «інституція». Натомість у дослідженнях, присвячених інституціональній сфері, присутня смислова двоїстість поняття – інститут як норма та інститут як організація. Причиною редукції категоріального апарату інституціоналізму в російській мові дослідники вважають закріплення терміна «інститут» (замість «інституція») у процесі помилкового перекладу основоположної праці Т. Веблена «Теорія дозвільного класу»: в її підзаголовку говорилося саме про інституції (*An Economic Study of Institution*), а не про інститути, як було перекладено [7, с. 44].

Традиція ігнорування терміна «інституція» чи його неадекватного вживання під час перекладу з англійської чи російської мови також поширена в Україні. Хоча назва книги засновника неоніституціоналізму Д. Норта, яка надрукована в українському перекладі, чітко звучить: «Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки» [12]. Не ознайомившись із нею, більшість вітчизняних авторів копіюють посилання на російське видання цієї книги під назвою «Інститути, інституціональні зміни і функціонування економіки». Викривлення методологічного апарату значно спрощує процес викладення результатів таких досліджень, бо всі явища просто об'єднуються в рамках єдиного поняття «інститут» без глибокого теоретичного аналізу їх сутності.

Чітко розмежовуючи поняття інституцій (правил гри в суспільстві) та інститутів, дослідники в рамках останніх виокремлюють політичні органи (органи державної влади та місцевого самоврядування, політичні партії тощо), економічні органи (фірми, домогосподарства, профспілки тощо), громадські, освітні, релігійні організації тощо.

На думку В.С. Шебаніна, інституціональні утворення поділяються на виробничі (підприємства), регулюючі (об'єднання, державні утворення), а також нормативно-обмежувальні (правові акти) [13, с. 6].

На переконання О.Г. Шпикуляка, економічними інституціями та інститутами слід вважати сформовані суспільством і державою відповідні правила, норми традиції – інституції; утворення, такі як власність, національна економічна ментальність, а також організаційно-правові структури, установи, організації – інститути, які консолідують і спрямовують людські взаємодії в економіці [14, с. 14].

Інституції позиціонуються як правила гри, або «регулятори», а ринкові суб'єкти визначають рівень їх адекватності процесам, які підлягають регулюванню. Економічним інститутом є організація, установа, підприємство, правило чи норма поведінки, керована і керуюча системи, угода і контракт тощо. Виходячи із загальновідомих наукових постулатів і практичних життєвих принципів, можна із впевненістю констатувати, що кожен тип суспільно-економічної формації у своєму розвитку керований відповідними інституціями (правилами і нормами) та інститутами (структурами, які їх наслідують), економічними зокрема. Наприклад, ринкова і адміністративно-командна економіки функціонували під впливом кардинально відмінних інституціональних утворень, перш за все в частині формування мотиваційного поля діяльності економічних агентів. Таке переконання сформовано історією, а також природою наслідків інституціональних взаємодій. Модель інституціональної системи, форми і методи управління економікою визначають поведінку її учасників, а значить, формують перспективи ефектів на усіх рівнях суспільного буття [14, с. 15].

Реальна економіка розвивається не просто під впливом певного набору інституцій або за рахунок функціонування окремих інститутів, а в рамках конкретної їх структурованої сукупності, яка визначається специфікою країни. Інституції та інститути формують інституціональне середовище економіки, для якого характерна певна інституціональна структура. Остання пов'язує різноманітні елементи й підсистеми, зумовлює характер їхньої взаємодії і тим самим закладає підґрунтя «солідарного» функціонування та розвитку їх [8, с. 180].

В аграрному секторі потрібно сформувати таку інституціональну структуру, яка забезпечить рівно конкурентні правила гри, упорядкованість трансакцій, об'єктивність економічних законів, недопущення дисфункціональності ринку [13, с. 6].

В економічній науці інституціональне середовище розглядається як сукупність основоположних політичних, соціальних, юридичних і економічних правил, що визначають рамки людської поведінки й утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу. Отже, інституціональне середовище – це чіткий упорядкований набір інститутів, що визначають рамкові умови функціонування й розвитку економічних суб'єктів [10].

Головною передумовою результативності інституційного середовища є ефективні інститути, оскільки сукупність політичних і соціально-економічних інститутів зумовлює гарантування виконання контрактних зобов'язань усіма економічними агентами та сприяє якнайповнішому використанню продуктивності виробничих факторів, що лежать в основі економічного зростання. Ці ефективні інститути забезпечують легку пристосовуваність політико-економічної системи до нових умов і можливостей, які виникають завдяки науково-технічному прогресу. Адаптивно гнучкі інститути створюють стимули до розвитку науки та освіти, заохочують мобільність виробничих факторів, полегшують передачу науково-технічної інформації та впровадження нових технологій, сприяють підприємству та інноваціям. І навпаки – неефективні інститути зменшують потенційний рівень добробуту, знижується як надійність забезпечення права власності, так і гарантії дотримання контрактів [6].

Необхідність активізації інвестиційної діяльності полягає в тому, що аграрний сектор економіки України не в змозі розвинуватися без залучення й ефективного використання інвестицій.

Акумуляуючи підприємницький, державний та змішаний капітали, забезпечуючи доступ до сучасних технологій та менеджменту, інвестиції не тільки сприяють формуванню національних інвестиційних ринків, але й пожвавлюють ринки товарів та послуг.

Успішна інвестиційна діяльність можлива за умови створення сприятливого інституціонального середовища, в якому проходять інвестиційні процеси, що формують сукупність всіх факторів макро- та мікросередовищ, які впливають на рішення інвесторів щодо вкладання коштів. Загострення проблем в аграрному секторі економіки значною мірою зумовлене також обмеженістю інвестиційного забезпечення модернізації, реконструкції та технічного переоснащення аграрних підприємств, а також відтворення їх ресурсного потенціалу. Це пов'язано з тим, що надто різним і звуженим є спектр джерел інвестування великих і дрібних сільськогосподарських товаровиробників.

Удосконалення інституціонального середовища інвестиційного забезпечення аграрного сектору економіки та диверсифікації джерел інвестування аграрних підприємств потребує нових методологічних підходів з огляду на активізацію євроінтеграційного вектора розвитку нашої країни й загострення цілого ряду економічних та екологічних проблем господарського освоєння ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки.

Інституціональний аналіз інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки передбачає опис інститутів та їх взаємодію між собою як системи та оцінювання цієї системи. Основними складовими інституціонального середовища інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки (рис. 1) можна виділити три основні групи інститутів.

У науковій літературі визнається як важливість інститутів, так і складність методології їх дослідження. На погляд О.М. Мороз, ідентифікація наявності, природи і ролі будь-якого інституту повинна охоплювати суб'єктний і об'єктний опис явищ, що досліджуються. Кожен інститут може бути охарактеризований за спектром таких ознак [9]:

1. Назва інституту, сфера діяльності об'єкта, на якому досліджується інститут, загальний опис сутності інституту; 2. Сутність базової норми інституту; 3. Реальні суб'єкти, на які поши-

Рис. 1. Основні складові інституціонального середовища інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки

Джерело: розроблено автором

Рис. 2. Інституціональне середовище інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки

Джерело: розроблено автором

роється інституціональна норма; 4. Потенційні суб'єкти, на які може поширюватися інституціональна норма; 5. Часова ідентифікація інституту – час і умови виникнення, період дії; 6. Ступінь формалізації інституту (формальний чи неформальний), закріплення та відповідність нормативно-законодавчій базі; 7. Механізм контролю за дотриманням даної інституціональної норми; 8. Рівень дії інституту (макро-, мезо-, мікрорівні); 9. Рівень регулятивності, тобто наскільки інституціональні норми ґрунтуються на механізмах регламентації подібних дій; 10. Рівень конструктивності, тобто наскільки дані інституціональні норми сприяють розвитку, вдосконаленню, модернізації; 11. Система взаємодії з іншими інститутами; 12. Потужність інституту, наявність механізмів підтримки інституту (рівень суспільного сприйняття та підтримки); 13. Перелік (моделювання) можливих ситуацій чи явищ, які можуть бути пояснені даним інститутом; 14. Математичний чи інший апарат, який може бути використаний як інструментарій аналізу інституту; 15. Оцінювання доцільності/ефективності інституту [9].

Більш докладніше основні інститути інституціонального середовища інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки представлені на рис. 2.

Інституціональне середовище інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки формують, з одного боку: сільськогосподарські товаровиробники з відповідними внутрішньогосподарськими структурними підрозділами, менеджерами, спеціалістами, безпосередніми виконавцями виробничо-господарських процесів; жителі сільської місцевості; органи місцевої влади та самоврядування; а з другого – сукупність функціонально повноважних інститутів (правових, наукових, освітянських, інформаційних, фінансово-кредитних, контролюючих, дорадчих тощо). Кожний з цих інститутів має відповідне цільове призначення, соціально-економічну значущість і виступає невід'ємною складовою даної системи.

Висновки. Таким чином, зростає значення інституціонального середовища інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки дає можливість визначити останнє як важливий нематеріальний фактор розвитку сільського господарства і суспільства загалом, який створює необхідні умови трансформації та розвитку аграрного сектора. Формування сучасного інституціонального середовища має включати таку систему регуляторів, які б забезпечували сприятливі умови для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, подальшої структуризації господарського комплексу аграрного сектора, скорочення регіональної асиметрії його соціально-економічного розвитку. Від того, наскільки повноцінним буде інституціональне середовище окремих ланок інвестування залежить реалізація економічних і соціальних пріоритетів розвитку українського села.

Література:

1. Архиреев С. Институциональные преобразования и трансакционные издержки / С. Архиреев // БизнесИнформ. – 1998. – № 11. – С. 20–22.
2. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азриляна. – М.: Институт новой экономики, 1998. – 856 с.
3. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; пер. с англ. С.Г. Сорокиной. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
4. Конт О., Милль Д., Спенсер Г. Западно-европейская социология XIX века: [хрестоматия] / [О. Конт, Д. Милль, Г. Спенсер]; сост. В.П. Трошкина; под общ. ред. В.И. Добренкова. – М.: Междунар. ун-т бизнеса и упр. 1996. – 352 с.

5. Зотов В.В. Институциональные проблемы функционирования и преобразования экономики России / [В.В. Зотов, В.Ф. Пресняков, В.О. Розенталь] // Экономическая наука современной России. – 1999. – № 1. – С. 7–21.
6. Алимов О.М., Даниленко А.І., Трегобчук В.М. та ін. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: [монографія] / [О.М. Алимов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук та ін.]. – К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.
7. Иншаков О.В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации / О.В. Иншаков // Социологические исследования. – 2003. – № 9. – С. 42–49.
8. Кирилюк Є.М. Аграрний ринок в умовах трансформації економічних систем: [монографія] / Є.М. Кирилюк. – К.: КНЕУ, 2013. – 571 с.
9. Мороз О.О. Институціональні основи розвитку аграрної економіки: автореф. дис. ... д. е. н.: спец. 08.07.02 / О.О. Мороз. – Київ: Б.В., 2006. – 34 с.
10. Мельник А.Ф., Васіна А.Ю., Желюк Т.Л., Попович Т.М. Національна економіка: [навч. посіб.] / [А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович]. – К., 2011. – 463 с.
11. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6–17.
12. Норт Д. Институції, институційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; пер. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
13. Шибанін В.С. Значення інституцій у забезпеченні ефективного розвитку АПК / [В.С. Шибанін, О.В. Шибаніна, І.І. Червен] // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2011. – № 3(60). – С. 3–9.
14. Шпикуляк О.Г. Концептуальні аспекти позиціонування рольових характеристик економічних інституцій та інститутів у методології наукового дискурсу / О.Г. Шпикуляк // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2012. – № 1(56). – С. 12–20.
15. Ястремська О.М. Інститут інвестування: економічна і соціальна природа функціонування / О.М. Ястремська // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць; Спец. вип. «Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія»; відп. ред. О.О. Беляєв. – К.: КНЕУ, 2010. – С. 423–435.

Беспятая И.В. Институциональное обеспечение привлечения инвестиций в аграрный сектор экономики

Аннотация. В статье исследовано институциональное обеспечение привлечения инвестиций в аграрный сектор экономики. Уточнены место и роль понятий «институт» и «институция», их различия и использование в науке. Определены основные составляющие и предложена модель структуры институциональной среды инвестиционного обеспечения аграрного сектора экономики.

Ключевые слова: институциональное обеспечение, институты, институции, инвестиции, инвестирование, аграрный сектор, сельское хозяйство.

Bezpyata I.V. Institutional support to attract investments in the agricultural sector

Summary. The paper investigated the institutional support for attraction of investments in the agricultural sector. Clarified the place and role of the concepts of «institution» and «institute», their differences and use in science. The main components of the model of the structure and institutional environment of investment maintenance of the agricultural sector.

Keywords: institutional support, institutes, institutions, investments, investment, agriculture, agriculture.